

Architectuur als beeldwerk

Karin Theunissen

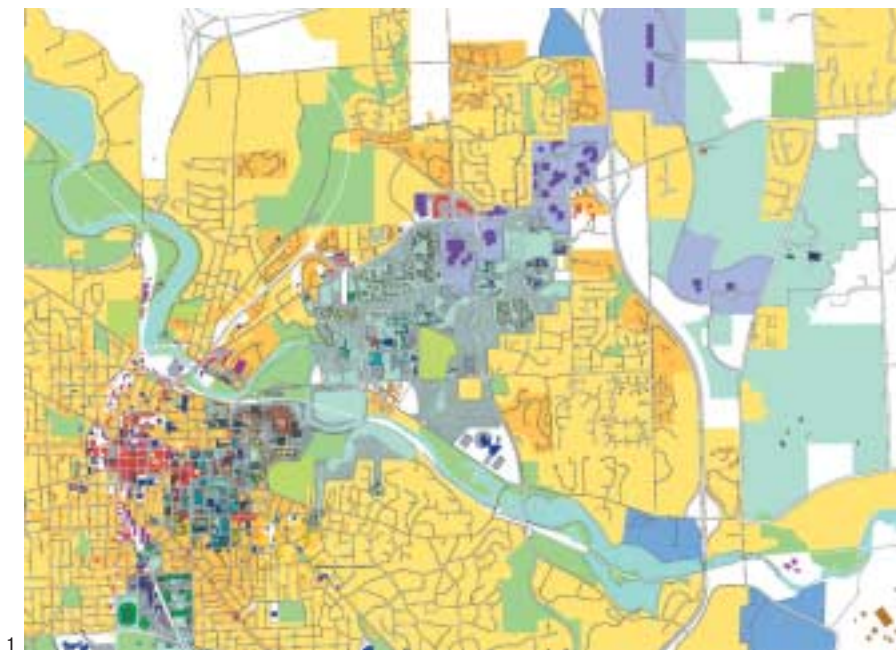
- 1 Vanna Venturi House, Chestnut Hill (Pennsylvania), 1959-1964.
- 2 Whitehall Ferry Terminal for Lower Manhattan, New York, 1992-1996.
- 3 Sainsbury Wing, National Gallery, London, 1985-1991.
- 4 Het ontwerp van de Philadelphia Orchestra Hall (1987-1996) toont een andere benadering van de vrije, decoratieve gevel, maar heeft tegelijk de intrigerende gelaagdheid van het Vanna Venturi House.
- 5 Gonda Neuroscience and Genetics Research Center, University of California, Los Angeles, 1998.
- 6 Seattle Art Museum, Seattle, 1991.

De opvattingen van Robert Venturi en Denise Scott Brown, die onlangs op uitnodiging van de Delftse Faculteit Bouwkunde en het NAI Nederland bezochten, zijn uitermate vitaal en actueel. Daarin is hun passie voor de alledaagse werkelijkheid, ook al is die banaal, complex en lelijk, essentieel. Deze realiteit is de drijfveer achter hun geëfende oog voor observatie en hun scherpe gevoel voor documentatie. Daarbij houden zij een overtuigend pleidooi voor "betekenis in architectuur" en "architectuur als communicatie".¹ Onlangs vatten zij hun gedachten over architectuur samen in het boek *Architecture as Sign and Systems*.² Het bijzondere van dit architectuurtraktaat is dat het, behalve breed en concreet, tegelijk is gestoeld op een duidelijke positie en engagement.³ Het werk van Venturi Scott Brown & Associates (VSBA) is verankerd in de jaren vijftig en zestig. Deze periode culmineerde in een lofzang op alledaagsheid, antiautoritarisme en Pop Art. Het vertrouwen in alomvattende ideologieën begon af te nemen, wat in de architectuur zorgde voor een verandering van perspectief ten opzichte van het Modernisme. De naoorlogse generatie wilde geen planning van bovenaf, maar zocht aansluiting bij het dagelijkse leven. Daartoe begon ze de stad en het leven van de straat te bestuderen en methoden te ontwikkelen om er op een zinvolle wijze op in te kunnen spelen. In deze perspectiefwijziging hebben Venturi en Scott Brown een grote rol gespeeld. In Zuid-Afrika verkeerde Denise Scott Brown tijdens haar jeugd in een omgeving die was gericht op het geïdealiseerde Engelse moederland, maar geen oog had voor de dagelijkse Afrikaanse werkelijkheid. De discrepantie daarin werd Scott Brown zich allengs bewuster tijdens haar studie architectuur in het multiculturele Johannesburg, waar de 'clash of cultures' politieke spanningen opleverde, maar ook een grote artistieke dynamiek. Dit bewustzijn van de kracht en de vitaliteit van de alledaagse werkelijkheid bracht ze mee naar de Architectural Association in Londen en vervolgens naar Philadelphia, de stad waar Louis Kahn doceerde en waar ze haar latere partner Robert Venturi ontmoette. In deze tijd schreef Venturi het boek *Complexity and Contradiction*,⁴ waarin hij pleitte voor betekenis in architectuur in een complexe en pluriforme samenleving. In diezelfde tijd ontwierp hij het Vanna Venturi Huis. Dit gebouw staat model voor een conventionele, betekenisvolle architectuur die is te plaatsen tegenover de heroïsche, abstracte architectuur van het Farnsworth House van Mies van der Rohe. Nu ziet Venturi dezelfde abstractie terug in het neomodernistische expressieïsme van het Poppodium Mezz in Breda van Erick van Egeraat en de ING-bank in Amsterdam van Meyer en van Schooten. Venturi's pleidooi voor maniërisme en voor betekenis in de architectuur vond een weerklank in Scott Browns eveneens politiek-sociale gevoel voor realisme. Die gemeen-

schappelijke houding wordt misschien nog het best verwoord met het begrip inclusiviteit. Vanuit dit perspectief kan een zo breed mogelijk spectrum van de werkelijkheid worden ingesloten. De faam van Venturi en Scott Brown hangt voor een belangrijk deel samen met de studie die zij in 1968 met studenten deden naar Las Vegas, als de stad die model staat voor de banale, stedelijke Amerikaanse werkelijkheid van dat moment. De studio mondde uit in het boek *Learning from Las Vegas*, dat als stadsanalyse baanbrekend was. De methodiek waarin de verschillende lagen van de stad uit elkaar worden gehaald en met een grote verscheidenheid aan documentatietechnieken worden weergegeven, is sindsdien niet meer weg te denken uit de architectuur. Koolhaas' Harvard studio's Project on the City is in meerdere opzichten een exponentiële uitvergroting van de Las Vegas-studio.⁵

Versierde loods

In *Learning from Las Vegas* stelden Venturi en Scott Brown dat de moderne architectuur communicatief moet zijn. Niet door middel van vorm maar via tekens, zoals het casino dat is voorzien van billboards en neonreclames: de versierde loods (decorated shed). Dit houdt de bevrijding van de gevel in van de functie en de techniek van het gebouw erachter. De essentie ervan is de erkenning van de principiële onafhankelijkheid van de beide systemen. De postmodernisten hebben dit postulaat opgevat als een bevrijding van de gevel van welke context dan ook. "Ik ben geen postmodernist en ben dat ook nooit geweest", riep Robert Venturi enkele jaren geleden dan ook uit.⁶ Volgens Denise Scott Brown is er een belangrijk onderscheid tussen het postmodernisme als brede filosofische en culturele stroming en de weg die postmodernistische architecten zijn ingeslagen. De laatsten hebben zichzelf een vrijbrief gegeven 'om te doen wat ze willen doen', onder meer na het debat met de sociologen in de jaren zestig, waarin dezen de arrogantie van de architecten ten aanzien van de maakbaarheid van de samenleving aan de kaak stelden. De oorsprong van het postmodernisme ligt echter in het 'verlies van de onschuld', de naoorlogse bewustwording van de holocaust, een idee waarmee Scott Brown en Venturi zich wel verwant voelen. Scott Browns kritiek op de architectuur van het Java-eiland van Sjoerd Soeters is dat daar een beeld wordt opgeroepen dat zij herkent van de zeventiende-eeuwse gevels van de Hollandse steden, maar dat dit beeld niet correspondeert met de huidige structuur van de opdrachtverlening, noch met de gangbare bouwmethodiek. In hun reactie op de huidige Nederlandse architectuur keren de criteria waarachtigheid en geschiktheid steeds terug. Op de vraag naar New Urbanism stelt Scott Brown dat in deze nieuwe woonclaves wordt

1

2

- 1 Structuurplan voor de University of Michigan, Ann Arbor.
- 2 Ontwerp voor de campus van de University of Michigan.
- 3 Palmer Drive Complex.
Foto Maconochie Photography
- 4 Mielparque Nikko Kirfuri Resort Hotel en Spa, Nikko (Japan), 1992-1997.
- 5 Binnenstraat hotel.
- 6 Doorsnede hotel.
- 7 Plattegrond hotel.

3

tegemoet gekomen aan de behoefte aan veiligheid, maar dat zichzelf niet geïnteresseerd zijn in deze monofunctionele ensembles voor mensen met bovenmodale inkomens. Liever houden zij zich bezig met omgevingen waarin keuzes kunnen worden gemaakt en functies en bevolkingsgroepen worden gemengd.

In het verhaal van Scott Brown speelt de samenhang tussen de verschillende systemen die in de stad werkzaam zijn een grote rol. Beide architecten zien zich "om zowel morele als esthetische redenen" nog altijd als functionalisten. De architectuur moet ingaan op de eisen van het programma en de techniek, maar ook van de context. Scott Brown herdefinieert het functionalisme als 'form follows forces', zoals nederzettingen ontstaan volgens de activiteitenpatronen van haar gebruikers. De krachten die op de vorm van de stad inspelen, zijn onder meer economisch, politiek, cultureel en sociaal van aard. Daarbij betreft het niet alleen de eigenlijke gebruikers van het gebouw, maar ook die van de bredere gemeenschap. In plaats van een architectuur die van binnen naar buiten ontstaat, staan Venturi en Scott Brown een architectuur voor die van buiten naar binnen wordt ontworpen. Contextualiteit houdt de mogelijkheid in om vanuit de eigen zelfstandigheid van het gebouw bij te dragen aan de veranderende patronen van de natuurlijke en menselijke omgeving. In feite is hiermee het programma voor een stedelijke architectuur geformuleerd, dat in het Vanna Venturi House voor het eerst vorm had gekregen.⁷ In deze stedelijke architectuur is communicatie, het spel van actie en reactie tussen gebouw en stad, essentieel.

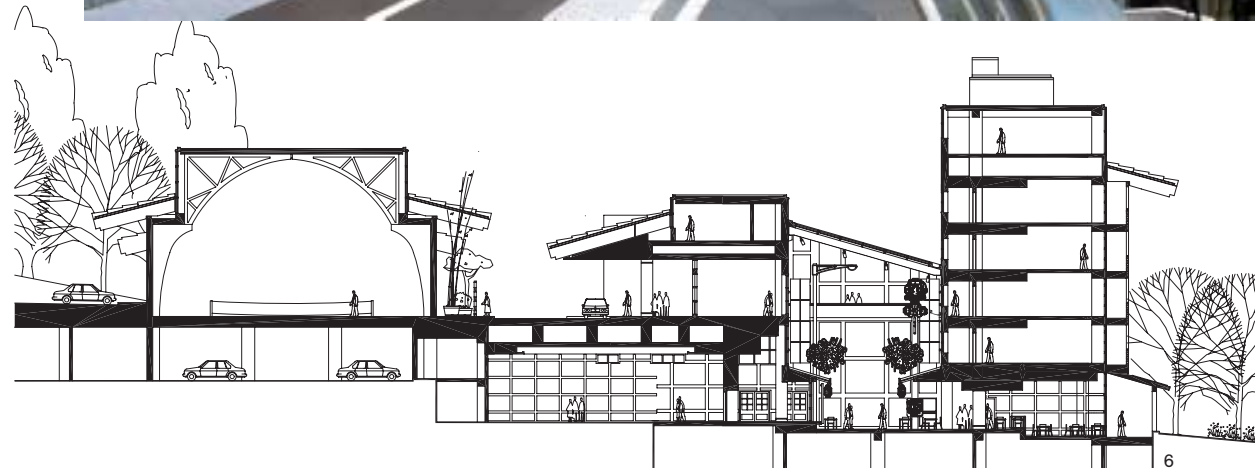
Gevels als tekens

De gevel is het bemiddelende vlak tussen de stad en het gebouw en is daarmee van essentieel belang. In 1996 ontwierp VSB de Whitehall Ferry Terminal in New York die overigens niet is uitgevoerd. Behalve de rechthoekige doos, die de hal voor de wachtende passagiers omvat, is het gebouw niet anders dan een enorm elektronisch scherm (in de vorm van een vlag) dat op de rivier is gericht. Dit scherm laat aankomende passagiers een veranderend gevelbeeld zien en kan bijvoorbeeld actuele informatie bevatten. Hier toont zich het principe van de generieke doos met versiering, zoals de versierde loods ook wel is genoemd, van zijn sterkste kant. Het programma vraagt niet meer dan een doos, terwijl de symbolfunctie van het gebouw overtuigend naar voren komt in de gevel die niet meer dan een teken-bord (signboard) is. Het is dus niet zozeer ontworpen op esthetische gronden, dan wel een resultante van de voortdurende invloeden van de gebruikers.

Complexer is de Sainsbury Wing (1985-1991), de uitbreiding van de National Gallery in Londen. Hoewel deze gevel vooral een symbolische rol heeft en daarom los van het interieur staat, is ze ook een contextuele aanpassing aan het bestaande monumentale gebouw. Het is bijna letterlijk een maniëristische gevel zoals Venturi dat bedoelt: het bespelen van een vormtaal vanuit een acceptatie van de regels ervan. De reden voor de verwijzingen naar de aangrenzende architectuur is duidelijk: het gaat om een aanbouw. Toch is de Sainsbury Wing een modern gebouw wat betreft structuur, detaillering en organisatie. De historische verwijzingen zijn geen illusies, het bedrog is niet meer dan oppervlakkig, de doos erachter blijft altijd aanwezig. Tegenover het klassieke ritme van de originele pilasters staat het jazzy contrapunt van de replica's.

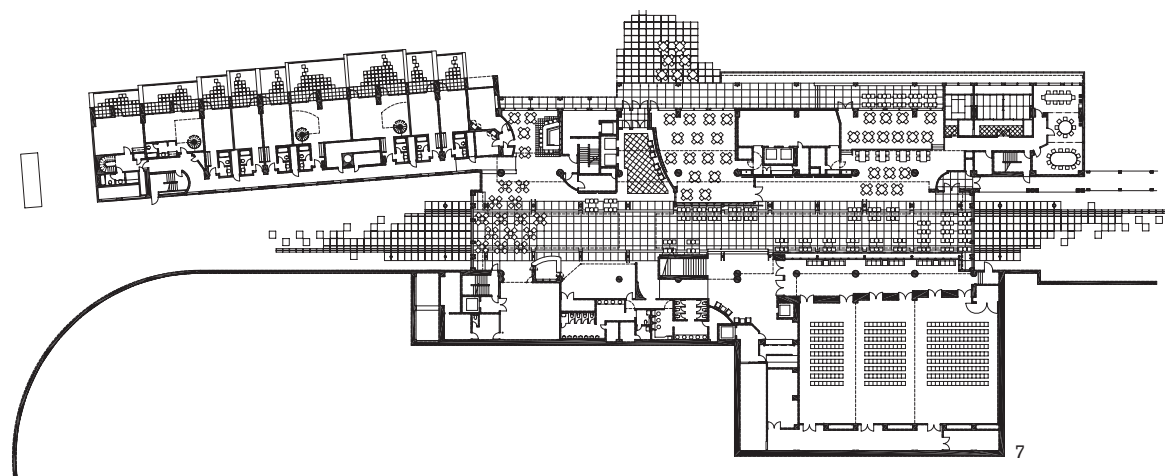
4

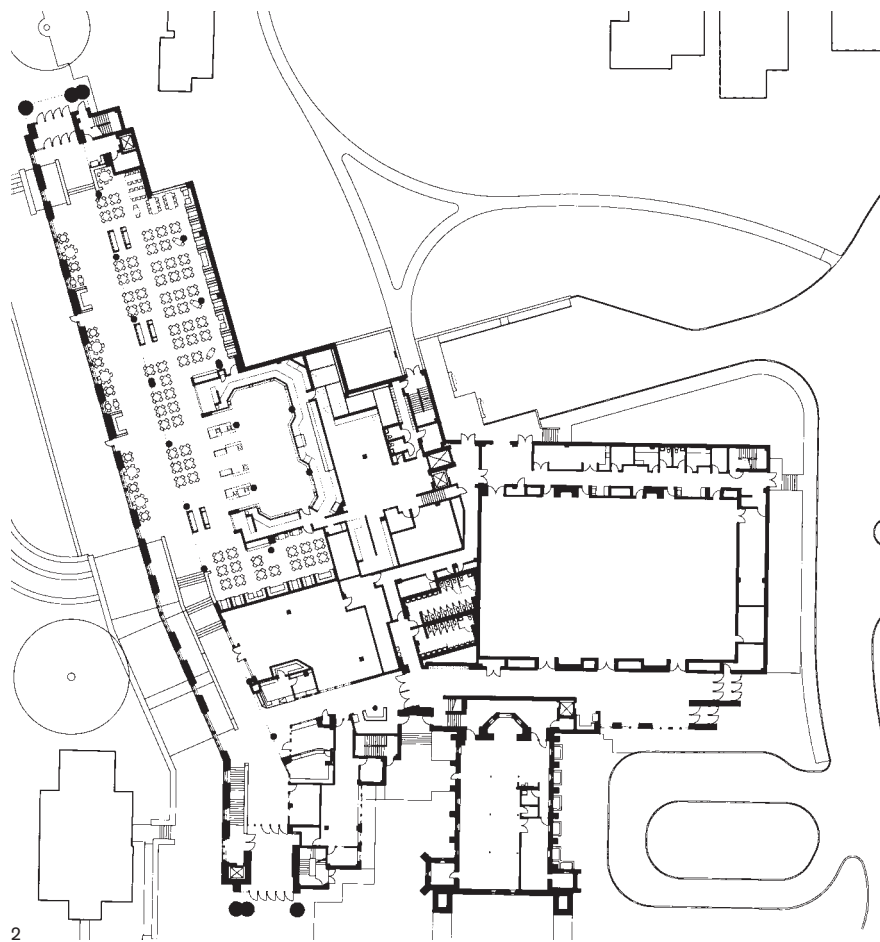
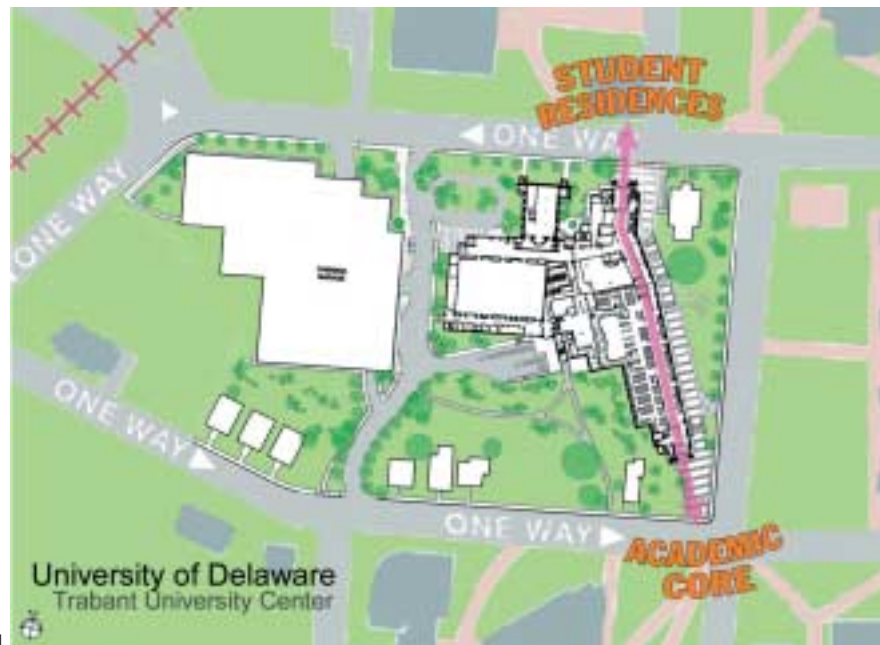
6

5

7

De Ferry Terminal staat als opgave nog dicht bij de casino's met hun reclamezuilen uit Las Vegas. De opgave waarmee VSBA tegenwoordig vooral heeft te maken, het grote institutionele gebouw, is echter een geheel andere. De vorm van dergelijke gebouwen is veel meer de resultante van het programma en dient generiek te zijn, zoals de Amerikaanse loft building, het gebouw met vrije vloeren. Deze functionaliteit, die flexibel en rationeel is, wordt door Venturi en Scott Brown ook bewonderd in de functionalistische architectuur van bijvoorbeeld de Van Nelle-fabriek. De grote institutionele gebouwen van VSBA zijn generieke dozen bij uitstek, de loods is nu een vrije vloer geworden. De gevels ervan zijn geen uitdrukking van functie, techniek of symboliek, maar vormen seriële composities die hun eigen verhaal in de stedelijke context vertellen. Met patronen van baksteen wordt aan grote vlakken ritme, schaal en monumentaliteit verleend, zoals in het laboratorium van de UCLA School of Medicine.

Binnenstraat

Minder bekend is de andere pijler onder hun architectonische denken: de bestudering en interpretatie van stedelijke systemen. Een aanzienlijk deel van het recente werk bestaat uit stedenbouwkundige studies van universiteitscampussen. Hierin wordt steeds gezocht naar de verborgen patronen in de omgeving. Deze bestaan uit functies, verkeer, mogelijke en gewenste verbindingen, en landschap. Vanuit de gemaakte kaarten wordt vervolgens gezocht naar de meest geschikte plek en het beste programma voor verantwoorde toevoegingen die nieuwe ontwikkelingen op de campus kunnen initiëren of versterken.⁸ Het Campus Master Plan voor Michigan University (1997-2004) is hiervan een voorbeeld.

Op deze campus realiseerde VSBA het Palmer Drive Life Sciences complex dat de stedenbouwkundige bevindingen vertaalt naar een configuratie van gebouwen. In Michigan zijn nieuwe verbindingen gelegd tussen de medische en biologische faculteiten (gewenst vanwege de groei van de biotechnologie). Daarnaast is aansluiting gezocht op de kunstzinnige functies van de stad zelf, wat resulteerde in de voorgestelde 'Arts - Sciences - Axis'. In het Palmer Drive complex is aan deze verbinding tussen de technische en menswetenschappen vorm gegeven door middel van een gedetailleerde, architectonische uitwerking van de verhoogde straat langs en door de gebouwen: de 'Meeting of Minds'. Het belang van de collectieve ruimte, als stedelijk element binnen de overlapende systemen van stedelijke verbindingen binnen en buiten het gebouw, komt in het bijzonder tot architectonische uitdrukking in de binnenstraat.

De binnenstraat als gebouwtype is een interessant thema dat telkens terugkeert in het oeuvre van VSBA, vanaf het vroege Humanities Building in New York uit 1968 en diverse musea, zoals het Seattle Art Museum uit 1991, tot aan het Nikko Hotel uit 1997. Eén van de mooiste voorbeelden is het Trabant Student Center in de University of Delaware uit 1996. In dit complex hebben de algemene voorzieningen, zoals de informatiebalie, het restaurant, de boekwinkel, de collegezalen, de vergaderruimten en de computerfaciliteiten een centrale ligging. Daarnaast is het Center van belang als het symbolische hart van een nieuw type campus.

De organisatie van het gebouw is als volgt: langs de gevel loopt van voor naar achteren een brede en dubbelhoge ruimte, de binnenstraat die de daar geplaatste voorzieningen verticaal en horizontaal met elkaar verbindt. Achter de binnenstraat ligt wat Venturi "de bulk van het gebouw" noemt, een

1 Situatie Trabant Student Center, University of Delaware, Newark, 1992-1996. Het nieuwe centrum voegt algemene universitaire voorzieningen toe aan de bestaande faculteitsgebouwen. Aan de oostzijde begeleidt het gebouw een belangrijke verbinding tussen het hart van de universiteit, The Mall, en Main Street.

Deze voetgangersroute is verdubbeld in de Binnenstraat.

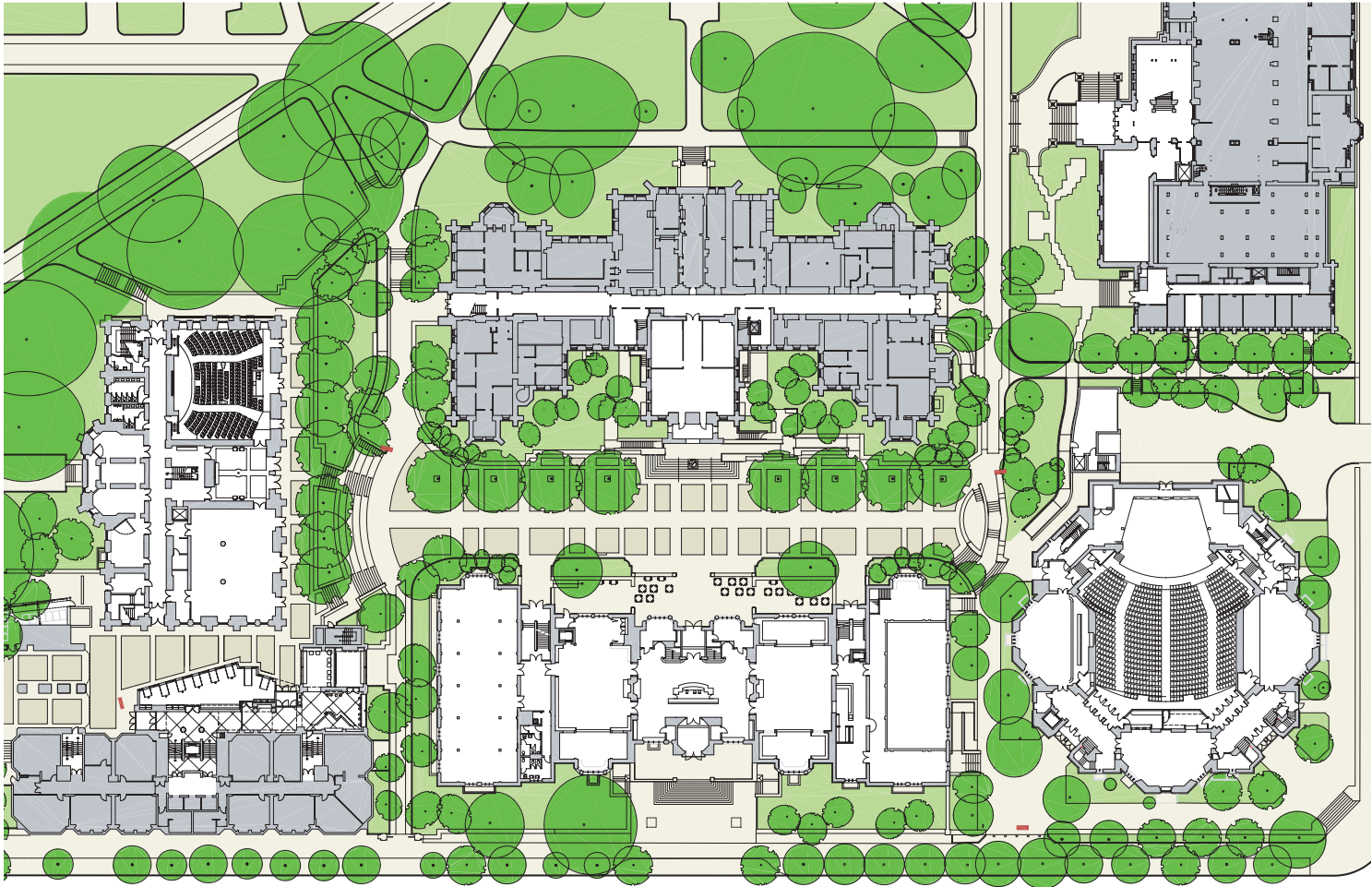
2 Plattegrond.

3 Zuidgevel. Foto Matt Wargo

4 Noordgevel. Foto Matt Wargo

5 Binnenstraat.

Foto Matt Wargo

1

1 Om de campus van de Universiteit van Pennsylvania te herenigen maakte VSBA een nieuw ontwerp voor het historische hart van de campus. De hier gelegen gebouwen zijn opnieuw geprogrammeerd en gerestaureerd en/of verbouwd. De belangrijkste ingreep is het ontwerp van de Wynn Commons als nieuwe centraal gelegen buitenruimte voor de campus in de Perelman Quadrangle, University of Pennsylvania, Philadelphia, 1994-2000.

2 Het deels gerestaureerde en deels verbouwde studenten-centrum Houston Hall ligt aan de Wynn Commons.

Foto Matt Wargo

3 Interieur Houston Hall.

Foto Matt Wargo

4 Cox-Hayden Studio Houses, Block Island, near Rhode Island, 1979. Foto Tom Bernard

5 Maquette Beach House, ontwerp 1959.

2

complex van verschillende ruimten in een vrije compositie die recht doet aan het programma en de situatie. De langsegevel en de kopgevels van de binnenstraat zijn monumentaal vormgegeven als betekenisdragers van het studentencentrum. Ze zijn los gehouden van de meer conventionele gevels van de rest van het gebouw.

De ruim twee verdiepingen hoge binnenstraat zelf is zorgvuldig gedetailleerd als openbare ruimte. Daarin komt het architectonische vakmanschap tot uiting. Scott Brown schrijft dat deze continue, gerichte aandacht voor alle lagen van het ontwerp, vanaf de stedenbouwkundige analyses tot aan het deurbeslag, een noodzaak is "omdat zonder dat onze koffieruimtes niet publiek zouden zijn".

Betekenis in architectuur

De aandacht voor collectiviteit, dat in Nederland een andere connotatie heeft dan het beladen woord gemeenschap, heeft Venturi Scott Brown gemeen met Koolhaas. In de toelichting op het ontwerp voor de Très Grande Bibliothèque in Parijs zegt Koolhaas: "De laatste functie van architectuur is het scheppen van symbolische ruimtes die het aanhoudende verlangen naar collectiviteit accomoderen".⁹ Collectiviteit, gemeenschap en communicatie zijn in het werk van beide bureaus aan elkaar gelieerd. Het tentoonstellingspaviljoen The Image of Europe in Brussel voor de Europese Unie is een goed voorbeeld van het belang dat communicatie in de architectuur van OMA heeft gekregen. Venturi vergeleek Koolhaas' paviljoen met de Sixtijnse Kapel en riep Koolhaas dan ook uit tot de Michelangelo van de twintigste eeuw.

Het thema van de betekenis in de architectuur speelt in de Nederlandse architectuur niet alleen in het werk van Koolhaas een rol. De gebouwen van Willem Jan Neutelings, die begon in het bureau van Koolhaas, hebben karakter, zijn antropomorf en reageren op de context of het programma. De 'Rooie Donders' van Liesbeth van de Pol in Almere staan als wachters aan de rand van de stad en kijken uit over de polder. John Körmeling's projecten gaan over betekenis en spelen daarmee. Ze refereren vaak aan de directe Amerikaanse reclames uit de jaren vijftig waarin een éénduidige boodschap zo direct mogelijk wordt gecommuniceerd.

In Nederland is op dit moment de 'eend' (Venturi's term voor een sculpturaal gebouw die hij ontleent aan een restaurant in de vorm van een eend op Long Island), meer aan de orde dan de versierde loads. De expliciete vormwil in de Nederlandse architectuur lijkt ver af te staan van de versierde, generieke dozen van VSBA. Toch is er een verband, dat misschien duidelijker is in het licht van het vroege werk van Venturi en Scott Brown, zoals het Cox-Hayden House en Studio en het Beach House uit 1959. Dit laatste huis omschreef Vincent Scully als "een teken van thuis gericht op de Atlantische Oceaan". In het essay *The New Shingle Style*¹⁰ omschrijft hij de Amerikaanse architectuur van de jaren zestig als het voorlopige eindpunt in een ontwikkeling naar een reductie van de vorm ten behoeve van een versterking van de symbolische zeggingskracht. Venturi's Beach House is daarvan de apotheose. De essentie van de boodschap is communicatie, want "communicatie is belangrijk voor de gemeenschap", aldus Venturi.

Karin Theunissen is architect in Delft en werkzaam aan de faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Delft.

3

4

5

1 Venturi R., Scott Brown D., Izenour S., *Learning from Las Vegas*, first edition: MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1972; revised edition: MIT Press, Cambridge Massachusetts, 1977.
2 Venturi R. en Scott Brown D., *Architecture as Signs and Systems*, Harvard University Press, 2004. Het boek is besproken in *de Architect*, maart 2005, pag.101.

3 In de jaren zestig en zeventig had VSBA (destijds VRSB) een meer uitgesproken ook politieke positie; zij werkten toen in diverse gevallen als 'advocacy planners', dat wil zeggen in opdracht van gebruikers- en bewonersgroepen, die niet de macht noch de financiën bezaten om reguliere architecten aan te stellen. Echter ook het engagement van die tijd kan beter op een niet exclusief politieke manier worden omschreven. Verhelderend is bijvoorbeeld de lezing van René Boomkens over het nieuwe engagement ná de vooruitgang; Boomkens noemt hier 'de agendering van collectiviteit' als moderne vorm van engagement (R. Boomkens 'Engagement na de vooruitgang' in *Reflect#01 'Nieuw engagement'*, NAi Rotterdam 2003).

4 Venturi R., *Complexity and Contradiction*, first edition: Londen 1977

5 Ed. Chung, Inaba, Koolhaas, Leong, *Harvard Design School Project on the City 2*. Taschen, Köln 2001; zie hierin 'Relearning from Las Vegas', an interview with Denise Scott Brown and Robert Venturi by Hans Ulrich Obrist and Rem Koolhaas.

6 Robert Venturi, 'A Bas Postmodernism, of course', *Architecture*, New York mei 2001.

7 Zie Karin Theunissen 'The Symbol of Home' in *Architectural Annual*, Delft, april 2002

8 Zie Karin Theunissen *Mutational injections: transformations from within the American campus*. augustus 2004 (ongepubliceerd).

9 Zie OMA @ work, a+u, mei 2000 special issue.

10 Scully V. *The Shingle Style Today*, New York 1974.